

КНИГА ЗА НАШИ ПИСАТЕЛИ-РЕАЛИСТИ

Стремежът на Г. Константинов да стъпи на здрава идейно-методологическа основа е най-важното достойнство на новата му книга „Писатели-реалисти“, посветена на белетристичното дело на Любен Каравелов, Захари Стоянов, Иван Вазов, Михалаки Георгиев, Тодор Влайков, Елин Пелин.¹ Този стремеж е помогнал на критика, от една страна, да потърси нови факти от живота и творчеството на разглежданите писатели, а от друга — да очертае в една или друга степен по-вярно техния писателски облик, отколкото в предишните си работи. Г. Константинов подхожда към литературните факти и явления като литературен историк и критик с подчертани публицистични интереси. Художествените произведения той изяснява предимно откъм идейно-тематична и морално-обществена страна. Не е случаен фактът, че в неговите очерци се отреждат тройно повече страници тъкмо за публициста-мемоарист Захари Стоянов, отколкото за всеки от другите писатели в книгата, взети поотделно; че за публицистичния „трактат“ на Л. Каравелов „Из мъртвия дом“ е отделено почти двойно повече място, отколкото общо за най-художествените му повести „Българи от старо време“ и „Мамино детенце“ и пр.

Творчеството на писателите Г. Константинов разглежда в хронологически план, като групира произведенията по жанров признак или по тематика. Биографичния елемент по изключение той групира на едно място, в началото на очерка (например при Елин Пелин). По правило критикът привлича този елемент дотолкова, доколкото му е необходим да осветли творческия път на писателя или да набележи известни особености на неговите произведения. Това безспорно е правилно. Защо обаче е било необходимо да се обособяват в края на книгата „биобиблиографски добавки“ (стр. 325—368), когато е могло биографичните данни (поради мал-

кият им обем) спокойно да се използват в самите очерци — като се вместят в изложението или под линия? Историко-литературното описание Г. Константинов повече или по-малко съумява да оживи с конкретни цитати от разглежданите произведения, с кратки идейно-художествени анализи, с чужди спомени и литературни мнения и пр. В този си стремеж на места той се е увлякъл в прекомерно широко преразказване на съдържанието на произведенията. Характерно за стила на Г. Константинов е това, че за творчеството на писателите той говори като за вече изяснено. Неговите усилия се насочват към тяхното характеризирание и преценка. Поставянето и разрешаването на проблеми или спорни въпроси не блазни перото на критика.

В новите си очерци Г. Константинов е коригирал, уточнил и на места задълбочил предишните си общи преценки за разглежданите писатели. Така например с основание той характеризира Л. Каравелов като „пръв, широко, социално обоснован белетрист в нашата литература“, в това отношение далеч надрасъл своите предходници в белетристиката (стр. 9). Вярно е доловен внушаваният от Каравеловите революционни повести „общ извод“ — че най-достоеен син на народа и герой на епохата между Кримската война и Априлското въстание е патриотът-революционер и демократ (стр. 43). Най-сетне правилно е изтъкнато, че Л. Каравелов „издига българската белетристика като средство за опознаване на обществената действителност и като оръдие за постигане на политическите задачи на новото поколение, което подготвя и осъществява националната и демократическата революция“ (стр. 7). Противоречивото развитие на Захари Стоянов, с положителните и отрицателни страни на неговата писателска и публицистична дейност, е поставено във връзка с противоречивото отношение на писателя към антагонистичните социални сили у нас в периода около Априлското въстание и в десетилетието след Освобождението. Друг е въпросът, дали в случая от субективните фактори първостепенна роля

¹ Г. Константинов. Писатели-реалисти. Л. Каравелов, Зах. Стоянов, Ив. Вазов, Мих. Георгиев, Т. Г. Влайков, Елин Пелин. Изд. „Народна култура“, София, 1956, 370 стр. Редактор Минко Николов.

играе темпераментът или мирогледът на З. Стоянов (стр. 56). „Записки по българските въстания“ са характеризирани правилно като „извънредно сложна творба“ — като „едно внушително съчетание на битопис, повествования за действителни героични събития, историческа хроника, автобиография и пътепис с психологически анализи, характеристики, философски разсъждения, патетични и саркастични изобличения, публицистична полемика“ (стр. 172). Редица положения от този род би могло да се приведат и от очерците за Вазов, Влайков, Мих. Георгиев, Елин Пелин. Застъпваните тук идейно-методологически позиции са позволили на критика да стигне и до такива ценни наблюдения като например, че в романа „Под игото“ Вазов е отделил много по-голямо внимание и място за отношенията между народ и чорбаджии, отколкото между българи и турци (стр. 207), за дълбоката антикапиталистическа идейна насоченост на Елинпелиновото творчество и пр.

Какви по-съществени критични бележки могат да се направят върху книгата на Г. Константинов? Преди всичко той рядко подбира в достатъчен обсег онези основни факти от живота и творчеството на писателите, които факти са необходими за една пълна литературна характеристика. Може би най-хубаво изключение прави очеркът му за Захари Стоянов. Като очертава облика на Каравеловото белетристично творчество, критикът почти забравя борческо-демократичните традиции на възрожденската литература и търси неговите връзки преди всичко с чужди литератури. Изяснявайки началния етап от идейно творческото развитие на Л. Каравелов, той вижда само „силното влияние на славянофилите“, а не взема под внимание повести като „Войвода“ и „Дончо“ — произведения именно между „първите му повести и разкази“ и то написани в революционно-демократичен дух. Щом „влиянието на (руските) революционни демократи“ върху писателя идва „по-късно“, тогава споменатите повести следва да се обяснят като резултат не на „чужди“ влияния, а с нашата, родна литературна традиция и обществени фактори (стр. 6). Естествено би било да се отдели надлежно място в очерка и на общественно-политическата и революционна дейност на Каравелов. Лириката на Вазов (вмъкната неуместно в очерка) е характеризирана с оглед и на любовните му песни, обаче „Епопея на забравените“ и социалните стихотворения на поета не са спрели вниманието на критика. А когато разглежда белетристиката на Вазов, за „Немили-недраги“ дава най-общи сведения едва на половин страница, докато

за разказите му даже не споменава. Не е възможно да се изясни напълно, нито правилно белетристичното наследство на Елин Пелин, когато за разкази като „Невеста Нена“ се отреждат две страници, повести като „Гераците“ и „Земя“ се упоменават в няколко реда, а не се казва нито дума конкретно за най-значителните разкази на писателя: „Андрешко“, „Престъпление“, „Летен ден“, „Косачи“, „Мечтатели“, „Душата на учителя“, „Лудата“. При такава непълнота на литературната характеристика естествено е критикът да изпадне в по-голяма или по-малка неточност при изводите и преценките. Характеризирайки художествения метод на Л. Каравелов например Г. Константинов изтъква, че авторът на „Българи от старо време“ „преодолява сантиментализма и сензационната романтика“ на своите предходници, че застава на реалистични и критично-реалистични позиции (стр. 5), но не засяга въпроса за революционния романтизъм в Каравеловото творчество. В резултат на тези недостатъци на очерка читателят не добива достатъчно отчетлива представа за Каравелов като революционен демократ по основни черти на своя мироглед и писателска дейност.

Не съвсем точни и убедителни преценки Г. Константинов допуска и в очерка за Иван Вазов. Такъв характер има например схващането за едва ли не полюсната противоположност между идейно-творческия свят на Ботев и Вазов. Според критика между двамата „съвсем“ не съществувала „идейна и духовна родственост“ (стр. 189). Първопричината за това той търси в обстоятелството, че Вазов произхождал „от ония среди, срещу които Ботев воюва най-жестоко“ (стр. 190). Кой обаче са тези „среди“? Оказва се, че това е дребната буржоазия: „Вазов израства в същата епоха (в която израства и Ботев, б. м.) и той носи в сърцето си идеалите на народа за свобода и демокрация, но ги пречупва през призмата на дребнобуржоазна политическа мисловност, която е възприел от бащиния си род“ (стр. 190). А известно е, че Ботев „воюва най-жестоко“ не срещу патриотично настроената дребна буржоазия, а срещу чорбаджийската класа (на стари и нови чорбаджии). Впрочем критикът сам стига до по-правилно схващане, когато твърди, че Вазов също е носел „в сърцето си идеалите на народа за свобода и демокрация“ през тази епоха, че със своята „патриотична вяра в бъдещето и правдата“ на народа творецът на „Епопея на забравените“ и „Под игото“ може да се сравнява само с писатели като Паисий, Раковски, Ботев, Смирненски, Вапцаров (стр. 228). В очерка за Вазов, като обяснява необикновенния читателски интерес към „Под игото“,

авторът пише: „Ако „Под игото“ е наистина обичана и четена творба — особено от младежта, това до голяма степен се дължи на нейната извънредна вътрешна раздвиженост (на фабулата), на напрежението, което будят у нас бързо сменящите се картини и психологически състояния“ и пр. И тутаки след това обобщава: „всички големи белетристични творби“ на Вазов и „особено „Нова земя“ и „Светослав Тертер“, са създадени чрез същата повествователна техника“ (стр. 216). Тук обаче критикът би следвало да отговори на един много по-съществен въпрос, а именно — на какво тогава се дължи граматната разлика в идейно-художествената стойност на тези романи и далеч нееднаквият интерес, който будят те у читателя. Без такъв отговор установките на автора се плъзват по наклона на формализма. Подобни сравнения и обобщения прави той и когато разкрива достойнствата на Мих. Георгиев като разказвач. „Толкова сигурен, толкова майсторски похват“ и „артистична пластика“ вижда той в неговите разкази и хуморески, че почти го изравнява с писатели като Гогол, Елин Пелин и Йордан Йовков. Той пише: „Така (т. е. подобно на Мих. Георгиев — б. м.), като описва разговор с незабравими кочиаши, чудни хора от народа често пъти разказва Гогол. У нас с подобна похватност си служеха Елин Пелин и Йордан Йовков“ (стр. 251).

Твърде обемистият очерк за Захари Стоянов е наситен с данни за живота и литературната дейност на големия наш мемоарист. Очеркът би спечелил само, ако Г. Константинов беше разграничил публициста от белетриста-мемоарист и попълно разкриеше мястото на „Записки по българските въстания“ в историята на българската литература. Уместно е да се изтъкне например тяхното благотворно влияние върху съзнанието и перото на съвременните наши автори на мемоари (върху мемоаристите на партизанското движение).

Когато човек чете очерците за Мих. Георгиев и Тодор Влайков, не може да не му направи впечатление онова изобилие на суперлативни определения, с които е преценено литературното дело на двамата писатели. Очевидно Г. Константинов се отнася с по-особена симпатия към двамата белетристи и тази симпатия неусетно е повдигнала много нагоре неговата преценка за творчеството им. Според автора на очерците Мих. Георгиев бил „почти ненадминат в нашата литература“ по „умение да разказва за живота на народа, особено, в умението да рисува човешките образи чрез техния собствен език“ (стр. 252—253). В очерка „С тебешир и въглен“ писателят „най-цялостно, най-ярко и най-

вълнуващо“ бил изобразил грозната „обществена действителност в града и селото“ в първите години след Освобождението. А що се отнася до образа на героя, дядо Кольо, в него критикът вижда превисоко творческо постижение: „Много малко са образите на хора от народа в нашата художествена литература, създадени с такава жива, дейна, бих казал, велика обич и с такава велика, вълнуваща мъка, образи завидно широки, събрали в себе си горчивата и едновременно призивна истина за страданията и униженията на човека на труда в буржоазно-капиталистическото общество“ (стр. 241). Очеркът „С тебешир и въглен“ е наистина между най-добрите произведения на писателя, но това не ни дава право да преувеличаваме неговата историко-литературна стойност и без да искаме, може би, да изравняваме писателя с творци като Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин.

Образите във Влайковата белетристика, според преценката на Г. Константинов, били обрисувани „с всестранно проникване в тяхната лична и обществена характеристика“, писателят „често пъти“ разкривал у тях „дълбоки психологически състояния. . . сложни вътрешни изживявания и конфликти“ (стр. 277). Това са качества, с които, по наша преценка, твърде малко се отличава тъкмо Влайковата белетристика. Хрониката „В село“ съдържа „релефни, пълнокръвни, поразяващи със своята историческа точност образи на партийни представители от оная епоха“, макар в художествено отношение хрониката да била „наистина тежка, мудна“, изпълнена със „сухота“ (стр. 271, 272).

Елементи на подобни субективни увлечения намираме и в преценката за Елин Пелин. Вместо да се спре по-широко върху действително големите творчески завоевания на писателя, той излиза с явно неубедителна преценка за повестта „Нечиста сила“: тя се нареждала „между най-значителните творби в литературното наследство на Елин Пелин“ (в нея „блести неговият голям дар на разказвач и поет“), тя била написана „с класическа простота и лекота“ (стр. 365). А известно е, че сам писателят намира тази своя повест за „нескопосна“, че в нея той основателно вижда сериозни недостатъци, поради което не я преиздава нито веднъж в първата ѝ редакция, която именно толкова неубедително се величае в случая. И нещо не по-малко съществено. Очеркът за Елин Пелин внушава на места погрешната представа, че този бележит наш критически реалист е рисувал образи едва ли не само на учители и духовници, че своята „творческа симпатия“ той постепен-

но бил съсредоточил „почти изключително върху шопите“ (стр. 284). Който познава цялостно Елинпелиновото творчество, едва ли би се съгласил с твърдението, че „по-късни разкази и фейлетони“ на писателя (като „Мила родна картинка“, „Човекът, за когото всички се грижат“, „Туберкулоза“, „Мичето“ и др.) не били между „най-характерните“ негови творби (стр. 321).

В книгата на Г. Константинов и главно в библиографските добавки са допуснати някои неточни или неверни факти. Че дейци като Найден Геров, Д-р Ст. Чомаков и др. са допринесли повече или по-малко за културното издигане и национално освобождение на българския народ — по това у нас никой не спори. Но не именно в тяхно лице ние виждаме „ръководната, здравата част на българската интелигенция“ в периода между Кримската война и Освобождението (стр. 35). Като се доверява на едно неточно твърдение на Вазов, критикът приема за „първо“ негово печатано произведение „стихотворението „Лорд Странгфорд“, излязло преди туй (т. е. преди стихотворението „Борът“ — б. м.) във в. „Право“ (стр. 343). А подобно стихотворение досега не е открито, нито е прието от науката за действително съществуващо. Погрешно е посочена и годината, в която бива напечатано стихотворението „Борът“. То се явява за пръв в кн. 5—6 на Периодическо списание от 1872 г. Означената под него дата 21 септември 1870 г. показва не времето на написването на стихотворението, а денят — както свидетелствува сам поетът — когато възпяваният от него бор над Сопот бил съборен от буря (Срв. статиите на Ст. Чилингиров в Сборник Иван Вазов, живот и творчество, за седемдесетгодишнината от рождението му, II изд., 1921 г., стр. 110, и на М. Арнаудов в Сборник Иван Вазов, изд. на БАН, 1950 г., стр. 312).

Доста грешки и неточности от такова естество са допуснати и в очерка — предимно в биографичната добавка — за Елин Пелин. Макар у нас вече безспорно да е установено, че големият писател е роден през 1877 година, в очерка се приема 1878 година (стр. 281, 356). Първа печатана творба на Елин Пелин не е разказът „На майчиния гроб“, а „Мило е отечеството“. Във Франция писателят престоива от 1 септември 1906 год. до края на март 1907 год., а не от „ноември 1904 г. (до март 1905 г.“ Своята „зряла творческа дейност“ той започва не като учител в Байлово през 1895—1896 год., но през 1898—1899 г., когато се прибира в село като безработен интелегент (стр. 318). Г. Константинов разглежда героя на повестта „Земя“ Еньо Кунчин като „обик-

новен герой на първоначалното натрупване“ и нещо повече — като негов „прототип“ сочи образа на Божан от „Гераците“ (стр. 366). Сам Елин Пелин твърди, че е взел лице от живота за „прототип“ на Еньо Кунчин (вж. сп. „Септември“ кн. 11 от 1953 година, стр. 153). От друга страна, Г. Константинов правилно изтъква, че Еньо Кунчин е представител на „нов капиталистически етап в развоя на селото“ (стр. 366). При това положение обаче излиза, че той не може да бъде „обикновен герой на първоначалното натрупване“, защото такъв герой е Божан. Тук има явно противоречие (ако не е печатна грешка). Като говори за том първи на Елинпелиновите разкази (от 1904 год.) Г. Константинов подчертава; че този том „се посреща с радост и дори с възторг не само от приятелите му, но от всички литературни среди“ на времето (стр. 359). Обаче от 361—364 страници читателят се убеждава в противното, макар тук далеч да не са споменати всички отрицателни критики за първия том Елинпелинови разкази.

Има грешки, които се дължат на разбирането, на убеждението. Понякога това са „грешки“ само от гледище на друг критик — и те следва да се оставят в едно такова издание. За подобни случаи може да се спори. Има обаче грешки от фактическо естество и явни противоречия, които следва да се натрапват на окото преди всичко на редактора.

Г. Константинов притежава тънко подострено и обиграно перо, в неговия стил на литературен критик има безспорна рутина.

Претегляйки постиженията и недостатъците в новата книга на Г. Константинов, смятаме, че тя — въпреки слабите страни и грешки — представлява положително явление в нашата литературна критика. Освен застъпените от Г. Константинов здрави идейно-методологически позиции, освен неговото по основа правилно разбиране за нашето обществено развитие през епохата на Възраждането и на капитализма, трябва тук по-специално да се приветствува голямата му любов, с която той проучва новата българска литература, както и неговите усилия да направи свой принос в тази насока. „Чрез литературата — четем в предговора към книгата — аз се старая да служа на народа съгласно с препоръките на Българската комунистическа партия — ръководната сила във великия ни устрем към нов живот, към правдата и мира“. Постиганията в най-новите литературни очерци на Г. Константинов са изрично доказателство за това, че само по този път той може да пожъне и по-значителни завоевания.

КРЪСТЬО ГЕНОВ